Akademik Branko Pavićević:
SAZDANjE CRNOGORSKE NACIONALNE DRŽAVE (1796-1878.)

OSMI DIO

XIII
POJAČANO INTERESOVANjE FRANCUSKE DIPLOMATIJE ZA CRNU GORU

Prvi put po zaključenju Pariskog mira glas Rusije, oslonjen na Francusku, zbunio je Evropu onog trenutka kad je postavljen zahtjev za povlačenje austrijskih trupa iz Vlaške i Moldavije. Sljedeći događaj koji je afirmisao tada već moćan glas Petrograda bilo je razgraničenje Crne Gore s Turskom. Tada je Rusija, oslonjena na vodeće političare Pariza, uspjela da prinudi otomanski kabinet, podržan od Austrije a djelimično i od Engleske, da prihvati prijedlog o priznavanju crnogorske državne granice prema Hercegovini, Sandžaku i Albaniji.
Malo je ko očekivao da će Crna Gora ubrzo poslije Njegoševe smrti onako ubjedljivo ući u diplomatski život Evrope i da će crnogorsko pitanje postati vrlo zapaženo u politici velikih sila na Istoku. Iako su diplomatije zapadnoevropskih sila dosta ravnodušno posmatrale crnogorskoturski zaplet i ratni sukob 1852/1853. i otvoreno diplomatsko angažovanje Rusije i Austrije u tom sukobu, nijesu očekivale da će se išta bitnije promijeniti u međunarodnopolitičkom statusu Crne Gore. Kad je bečkoj i petrogradskoj vladi pošlo za rukom da pomognu očuvanju crnogorskog državnopravnog statusa, naglo je počeo da narasta interes zapadnih sila za Crnu Goru. U tom pogledu bila je posebno zainteresovana francuska diplomatija. Njena aktivnost podsticana je dobrim dijelom podozrenjem javnog mnjenja u politiku bečke vlade. Francuski kabinet je sa zabrinutošću pratio djelatnost austrijske diplomatije u Carigradu. Zabrinutost Pariza došla je do izražaja kad se saznalo da je vlada Monarhije izdala naredbu da se koncentrišu vojne snage na granicu prema Bosni.

Ekarovi izvještaji

Upućeniji posmatrači su se tada prisjećali činjenice da je francuska vlada još uoči Krimskog rata poslala na Balkan, u specijalnu misiju, Prospera Burea. On je u julu 1853. posjetio Cetinje i vodio razgovor sa knjazom Danilom. Odmah poslije ove posjete, francuska vlada je ostvarila vicekonzulat u Skadru, sa zadatkom da francuski predstavnik iz toga središta stupi u vezu sa Crnom Gorom, kako bi mogao pobliže da proučava i prati „odnose između Cetinja, Petrograda i Beča". Za francuskog vicekonzula imenovan je Ijasent Ekar (Hyacienthe Hecljuard), nekadašnji vicekonzul u Braziliji.
Francuski vicekonzulat u Skadru postao je ubrzo inostrano predstavništvo koje je počelo snažno da utiče na spoljnopolitičku djelatnost crnogorskog vladara. Daroviti franuski konzularni izaslanik Ekar znatno je doprinosio da se takav uticaj osnaži. Ekar je prvi put posjetio Cetinje sredinom aprila 1855. kad je Krimski rat bio u punom jeku. O tom susretu s crnogorskim vladarem sastavio je veoma zanimljiv izvještaj za svoju vladu, s mnogo dragocjenih podataka o ličnosti crnogorskog vladara, njegovim najbližim saradnicima, njihovim političkim shvatanjima, prilikama u Crnoj Gori i izgledima za njen dalji razvoj.
Poslije okončanja Krimskog rata Francuska igra odlučujuću ulogu u Evropi, a sve ono što je otada francuski imperator izgovorio o evropskoj politici imalo je moćnije značenje od riječi bilo koga evropskog vladara. Pritisnut sugesetijama francuskih konzularnih predstavnika i savjetima knjaginje Darinke, knjaz Danilo se okreće Francuskoj, očekujući od nje ono što mu ruska diplomatija nije mogla osigurati - priznanje crnogorske nezavisnosti, teritorijalno proširenje i izlazak na more. Francuska diplomatija prihvata inicijativu za pokretanje crnogorskog pitanja, ali ona vidi rješenje u zaključenju sporazuma između knjaza Danila i otomanske Porte u priznavanju vrhovnog sizerenstva nad Crnom Gorom.

Sporazum o crnogorskom pitanju

Francuska tada nije mnogo držala do shvatanja bečke i britanske vlade o problemima Istoka. Njoj je bilo stalo da se oslanja samo na dogovore sa Petrogradom. Nije bez značaja spomenuti činjenicu da je sredinom marta 1858. austrijski poslanik u Parizu, baron Hibner, nagovijestio francuskom ministru inostranih poslova mogućnost zajedničke tursko - austrijske okupacije Crne Gore. Valevski je tada skrenuo pažnju Hibneru i na rizik takvih zamisli, rizik koji bi pored Francuske angažovao na crnogorskoj strani i Rusiji.

Poslije sastanka Napoleona III i Aleksandra II u Štutgartu, u septembru 1857. došlo je do sporazuma o crnogorskom pitanju. Naime, dva vladara su prihvatila sugestije ruske diplomatije da se crnogorska faktička nezavisnost od Porte sačuva po svaku cijenu, a da se s otomanskim kabinetom povedu diplomatski pregovori o eventualnom ustupanju nekih teritorija pod turskim suverenitetom crnogorskoj državi, radi rješavanja ekonomskih nedaća koje su pritiskale njene žitelje.
Otada su ruska i francuska diplomatija nastupale solidarno u raznim sporovima koji su iskrsavali u crnogorsko-turskim odnosima. Energična podrška Napoleona III u vrijeme Grahovačke bitke i kasnije u toku pregovora o crnogorsko-turskom razgraničenju imala je za posljedicu da se na Cetinju počeo stvarati kult francuskog imperatora, sličan onome koji je od davnina uživao i ruski. Iako se poslije Grahovačke bitke ruski uticaj u Crnoj Gori povratio, francuski nije iščezavao; vjera u Petrograd se obnovila, ali nadanja u Pariz nijesu bila manja. Riješenost zvaničnih krugova na Cetinju da s Parizom i Petrogradom održavaju odnose tijesne saradnje i povjerenja došla je do izražaja u aprilu 1859, kad su se na Cetinju našli zajedno izaslanici Napoleona III i Aleksandra II, kao kumovi na krštenju knjaževe kćerke - knjaginjice Olge.

КЊАГИЊИЦА ОЛГА, ЋЕРКА КЊАЗА ДАНИЛА

Tradicija koja traje

Iako je posao na crnogorsko-turskom razgraničenju ulivao nadu da u odnosima između Crne Gore i Turske nastupaju nova vremena, stanje stvari na granicama se nije mijenjalo brzinom koju je očekivala evropska diplomatija. Tradicija krvavih obračuna među ljutim protivnicima nije mogla tako lako da se izbriše. Dovoljno je bilo da se na graničnom području opali jedna puška, pa da se stanovništvo s jedne i druge strane granice lati oružja. Pri tome otomanske regularne trupe, stacionirane u graničnim garnizonima (Nikšiću, Spužu, Podgorici, Žabljaku i Baru), umjesto da služe smirivanju, često se i same uvlače u incidente. Već na samom početku 1860. okrvavljena je crnogorsko-turska granica. Tada je zbog jedne male čarke došlo do okršaja žitelja Pipera, Zagarača i Novog Sela s otomanskim stanovnicima iz Spuža. U sukob su se umiješale otomanske regularne trupe iz Podgorice, a žrtava je bilo na jednoj i drugoj strani. Skadarski guverner Abdi-paša odmah je o sukobu obavijestio predstavnike velikih sila. U pismu austrijskom vicekonzulu optuživao je crnogorsku stranu kao isključivog vinovnika.
Knjaz Danilo je cijenio da ustanovljavanje međunarodno priznate granice prema Turskoj ima istorijsko značenje za njegovu zemlju. Stoga je svim silama nastojao da taj događaj što više iskoristi za dalju afirmaciju svoje zemlje. U tome su ga svestrano podržavale ruska i francuska diplomatija. Posebnu ulogu u tom smislu igrao je francuski predstavnik u Skadru - Ekar. Da bi što više koristio Crnoj Gori, Ekar je predlagao 1860. da se u Nikšiću, Podgorici i Skadru ustanove crnogorska predstavništva sa zvaničnim „hrvatbašom", na sličan način kako je to prihvaćeno u Carigradu. Francuski prijedlog nijesu podržale austrijska i britanska diplomatija, smatrajući da bi to učvrstilo položaj Crne Gore. Pod uticajem francuske i ruske diplomatije došlo je jedino do ustanovljavanja crnogorskog predstavnišva u Carigradu.
Ma koliko se predstavnici evropskih sila trudili da uspostave čvrst mir na novoustanovljenoj crnogorsko-turskoj granici, sukobi su se nastavljali. Sredinom 1860. došlo je do žestokog okršaja kod Kolašina. U Sarajevu su se širili glasovi da je u tom sukobu uzelo učešće 2.000 Crnogoraca. Slični okršaji odigrali su se kote Tuđemila krajem maja, da bi krajem juna (1860) žitelji iz Šestana prodrli nešto dublje na crnogorsku državnu teritoriju i zaustavili se kod Limljana. To je, po svoj prilici, i natjeralo Abdi-pašu, vezira skadarskog, da u junu i julu iste (1860) godine izvrši obilazak otomanskih graničnih naselja i utvrda (Bar, Lesendro, Gusinje i Podgoricu).

Težnje ka boljitku

Crnogorcima je bilo poznato da broj otomanskih regularnih trupa na granicama prema Skadarskom pašaluku nije bio veliki. U samom Skadru nije bilo više od 420 regularnih vojnika, u Podgorici 1.400, Gusinju 420 i Baru 500. Zajedno sa zaptijama, kojih je u Skadru bilo 60, i nešto malo konjičkih (uglavnom spahijskih)

jedinica - to nije predstavljalo snagu od koje je trebalo zazirati. Bilo je, doduše, poznato da je jedan otomanski korpus regularnih trupa bio stacioniran na Kosovu Polju i da je brojao 14.000 vojnika, sa zadatkom da djeluje za slučaj potrebe u tri pravca - crnogorskom, bosansko-hercegovačkom i bugarskom. Ali, kako su u strahu velike oči, otomanskim vlastima u Skadru se činilo da je kosovski korpus suviše daleko. Zbog toga su se na skadarskoj čaršiji stalno širile alarmantne vijesti o tome da su realne opasnosti od udara iz Crne Gore. Govorilo se čak kako su se crnogorske oružane snage, raspoređene u „tri korpusa", spremne da svakog časa napadnu na tursku teritoriju.
Ovakvo stanje stvari na jednoj tek ustanovljenoj državnoj granici dovodilo je u ozbiljnu zabrinutost evropsku diplomatiju. Po nalazima ambasadora u Carigradu, konzularni predstavnici u Skadru dobili su početkom avgusta 1860. zadatak da skrenu pažnju Abdi-paši na potrebu čvrstog ispunjavanja međunarodnih obaveza. Svi su znaci govorili da Istočno pitanje ponovo ulazi u prvi plan evropske politike. U julu 1860. evropski diplomatski predstavnici su ozbiljno upozorili i knjaza Danila da strogo održava mir, podsjećajući ga na stalne prigovore koje Abdi-paša upućuje na adresu crnogorskog vladara i njegovih vlasti. Odbacujući ovakve optužbe, crnogorski vladar je isticao da bi Crnu Goru mogli natjerati na odlučnu akciju samo „krici bola", što dopiru iz Hercegovine.

Miroljubivi koncept

Poslije smirivanja prilika u Gatačkom okrugu 1860, kad su otomanske vlasti počele da likuju zbog toga što su bile oslobođene obaveza da traže vojnu pomoć iz Bosne - postalo je jasno da će se stanje, barem za izvjesno vrijeme, stabilizovati. Sam crnogorski vladar tada je cijenio da je nastupio istorijski trenutak kad treba napraviti predah u aktivnoj politici prema turskim teritorijama. Možda je na prihvatanje takvog miroljubivog koncepta uticala evropska diplomatija, čiji su predstavnici svakodnevno analizirali knjaževe poduhvate. Početkom avgusta 1860. ambasadori velikih sila uputili su identične instrukcije svojim predstavnicima u Skadru sa zadatkom da njihov sadržaj saopšte i crnogorskom vladaru. Tim instrukcijama zahtijevano je od knjaza Danila da pruži pouzdane garancije za osiguravanje mira na tek uspostavljenoj granici. Time bi, kako je u označenim uputstvima naglašeno, pružio najbolje dokaze svoje zahvalnosti prema velikim silama.
Kad je dobijen tekst kolektivne preporuke predstavnika sila, austrijski predstavnik u Skadru obavijestio je o njegovom sadržaju guvernera Abdi-pašu. Ovaj je odmah izjavio da se mir na crnogorsko-turskoj granici nalazi isključivo u rukama knjaza Danila. Tek poslije ovog susreta tekst kolektivnog zahtjeva dostavljen je crnogorskom vladaru. Prilikom susreta sa predstavnicima konzularnog kora iz Skadra, knjaz im je pružio uvjerenja da će Crna Gora čuvati mir na granicama, da će o tome dostaviti i pisani dokumenat. Poslije ovog dogovora izgledalo je (u avgustu 1860) da će mir biti osiguran i da će jedno opasno žarište na Istoku biti privremeno ugašeno.

NASTAVAK RAZMIRICA S TURSKOM I NAPORI NA SREĐIVANjU EKONOMSKIH TEŠKOĆA U CRNOJ GORI

Zvaničnim utvrđivanjem državne granične linije prema Turskoj Crna Gora nije dobila nova područja. Omeđeni prostor državne teritorije bio je čak i manji od onog koji je prije razgraničenja knjaz kontrolisao i držao pod svojim faktičkim suverenitetom. Crna Gora je osigurala formalno-pravni suverenitet nad: Grahovom, Rudinama, Župom Nikšićkom, dijelom Drobnjaka (više od polovine) i Uskoka, Gornjim Lipovom, Gornjim Vasojevićima, dijelom Kuča i Dodošima. To su bile teritorije nad kojima crnogorski suverenitet niko nije mogao osporiti, ako je želio da poštuje faktičko stanje stvari.
Poslije razgraničenja napravljene su i dvije nove geografske karte Crne Gore. Jedna je ruskog poručnika Bukova, a druga austrijskog majora Jovanovića. Teritorija obilježena graničnom crtom na obijema kartama obuhvatila je, po crnogorskim zvaničnim izjavama, prostor od 4.400 kvadratnih kilometara.

Nekoliko statističkih podataka

Po svjedočanstvima koja je dao ruski generalni konzul u Dubrovniku, Konstantin Petković, dobijenim od plemenskih kapetana za vrijeme rada Međunarodne komisije za razgraničenje, Crna Gora je tada imala 120.000 stanovnika. Od toga je u podlovćenskoj Crnoj Gori bilo nastanjeno 65.000, a u Brdima 54.500 stanovnika.
Crna Gora je raspolagala sa nešto više od 13.000 hektara (ili 71.500 rala) dosta plodnog obradivog zemljišta. Površina livada, namijenjenih za ubiranje stočne hrane, iznosila je nešto više od 10.000 hektara. K. Petković vjerovatno nije u ove površine računao prostore za ispašu stoke po planinama. Ove površine su obično predstavljale zajedničku plemensku imovinu (kumunice). Stanje u pogledu zemljišnog fonda nije se izmijenilo ni narednih deset godina. A narodno bogatstvo je narastalo po ritmu kako se povećavao stočni fond zemlje. U Crnoj Gori je šezdesetih godina XIX stoljeća bilo 338 seoskih naselja. Prosječan borj domova u seoskim zajednicama se kretao od 10 do 30 kuća. Ako je postojalo neko pravilo u podizanju crnogorskih naselja, onda je svakako bilo najvažnije to da se obradivo zemljište čuva kao najveće bogatstvo. Zato su se naselja mogla podizati i u neposrednoj blizini obradivog zemljišta, ali na njemu nikako.
Krajem pedesetih godina došlo je do naglog podizanja nivoa Skadarskog jezera, zbog velikog nanosa mulja albanskih rijeka u korito rijeke Bojane i posebno promjene toka rijeke Drima. To je izazvalo potapanje znatnog dijela obradivih površina ne samo u Donjoj Zeti već i u okolini Žabljaka, u Ceklinskom i Crmničkom polju. Rejon priobalnog područja Skadarskog jezera zadesila je prava nesreća.

Seobe unutar Crne Gore

Poslije razgraničenja s Turskom došlo je do izvjesnog pomjeranja stanovništva. Knjaževa populaciona politika nije bila motivisana samo razlozima ekonomske već i političke prirode. Jedan dio stanovnika iz podlovćenske Crne Gore naselio se u Rudinama i u okolinu Župe Nikšićke, dok je ne mali broj Cuca i Čevljana nastanjen u Lukovu. Knjaževa odluka o naseljavanju Lukova imala je značaj za dalji razvoj oslobodilačkog pokreta u jednom dijelu Hercegovine. Lukovo je postalo središte odakle su se podsticale ustaničke radnje i četovanje. Među lukovskim naseljenicima nalazio se glasoviti cucki kapetan, a zatim vojvoda Ilija Đukanov Zvicer. Turski

stanovnici Nikšića su osjetili da s novim susjedima neće biti lako.
Pošto je Crna Gora dobila veći dio Drobnjaka, knjaza Danila niko nije mogao spriječiti da stanovištvu onog dijela koje je ostalo pod turskom vlašću pruža svestranu podršku i smatra ga dijelom svoje populacije. Zemljišta koja je Crna Gora dobila poslije razgraničenja na području Kolašina i Vasojevića knjaz je razdijelio tako da je lavovski dio pripao plemenskim prvacima. Sam vojvoda Miljan dobio je na Bjelasici više stotina hektara livade.
Obilježavanjem državnih granica prema Turskoj postalo je očevidno koliko je Crna Gora stiješnjena; u neposrednoj blizini mora, ali bez mora. Nedostatak putne mreže udvostručavao je privredne, trgovačko-tranzitne teškoće. Stoga se knjaz Danilo zanosio mišlju da prijestonicu iz Cetinja premjesti u neko mjesto u Bjelopavlićkoj ravnici. Ma koliko takva ideja bila motivisana dubokim poimanjem nedaća ekonomskog položaja zemlje, Crna Gora nije mogla vlastitim sredstvima započeti izgradnju bilo kakvog gradskog naselja u Bjelopavlićima, na teritoriji bez ikakve urbanističke osnovice. Istina je da je knjaz Danilo ovu zamisao prvi put saopštio ruskom generalnom konzulu u Dubrovniku još 27. XI / 9. XII 1859, ističući da je u Bjelopavliće želio da premjesti sjedište knjaževske i senatske kancelarije, pa je stoga i zahtijevao od ruskog predstavnika da zatraži od carske vlade „da uputi jednog inžinjera koji bi višerečenom građevinom upravljao".

Kako iz stiješnjenosti

Crna Gora je već od sredine pedesetih godina u mnogim sferama ekonomskog, društvenog, pravnog i kulturnog života bila zakoračila na put građanskog života, ali je teško bilo izgrađivati građansko društvo bez gradova. To su osjećali i knjaževi prethodnici i nije slučajno što su i Petar I i Petar II isticali u nekoliko svojih značajnih pisama potrebu za dobijanjem nekadašnjih zetskih gradova i izlagali zahtjev za izlaz Crne Gore na more. Knjaz Danilo je razmišljanja o tome uzdizao do nivoa političke dramatičnosti.
Stiješnjena na malom prostoru, crnogorska država je trpjela velike nedaće zbog nedostatka dobrih saobraćajnica. Knjaz Danilo je znao koliko je materijalnih sredstava neophodno za izgradnju putne mreže po bespućima Crne Gore. Zbog toga je tražio i za to rusku finansijsku podršku. Očekivao je da će Konstantin Petković pokušati da se zauzme kod svoje vlade da osigura dodatna finansijska sredstva za izgradnju puteva. Kao prvo, zamolio je Petkovića da utiče na petrogradski kabinet da se inženjerski poručnik Bikov, angažovan, inače, u radu na razgraničenju, zadrži „za nekoliko godina radi postrojenja puteva". Kad se u Petrogradu saznalo za knjaževe vapaje, iz Glavne uprave za puteve ruske carske vlade javio je Čevkin da je u tu svrhu određen kapetan Baratinski.
Knjaz Danilo je preduzimao razne mjere da što prije unaprijedi poljoprivredu i stočarstvo. Svaki put kad je bilo riječi o podsticanju ratarske proizvodnje, knjaz je davao izjave da bi trebalo preduzeti stroge mjere prema svakom žitelju koji bi ostavio zapuštene ratarske površine. Išao je čak, toliko daleko da je predlagao da se takvom poljoprivrednom proizvođaču oduzmu parcele i ustupe onima koji bi bili spremni da ih obrađuju. Ističući značaj razvoja vinogradarstva u rejonima crnogorskog vinogorja (posebno u crmničkoj i Riječkoj nahiji), knjaz se zanosio mišlju da ispita i mogućnost za razvoj svilarstva. Namjeravao je da iz Italije pozove u Crnu Goru tri „vješta zemljodjelca", s kojima je već bio stupio u vezu i dogovarao se za sadnju 20.000 dudova.

Čvrsta knjaževa ruka

Usitnjenost zemljišnog posjeda, kao i nedostatak obradivih zemljišnih površina, predstavljali su najbitniju karakteristiku odnosa u agraru Crne Gore. Njih je, na svoj način, opterećivala i prenaseljenost zemlje, a i mala suša mogla je da ima teške posljedice. Da nije bilo oduška u preseljavanju, i to uglavnom u Srbiju, posljedice su mogle da budu i kobne. Istina, preseljenici iz Crne Gore u Srbiju svakim danom su postajali značajan činilac u konstituisanju boljih nacionalno-kulturnih, političkih i ekonomskih odnosa među dvijema knjaževinama.
Opsjednut željom da Crnu Goru što prije izvede na put privrednog uspona, knjaz Danilo je smatrao da u tom pogledu trgovina i trgovački promet imaju prvorazredan značaj. Znao je da bez bržeg razvoja trgovačkog i zelenaškog kapitala, ma koliko to i bilo nepopularno u siromašnim slojevima naroda, nema razvoja ostalih privrednih djelatnosti. Zapazivši da se trgovački kapital sve više povećava, da u zemlji postaje činilac prvog reda, knjaz pokušava da putem poreskih i carinskih opterećenja pokušava da putem poreskih i carinskih opterećenja zadrži jedan njegov dio za državnu akumulaciju. Zbog toga je i otvorio carinarnice za robu koja se uvozila ili izvozila, kao i za onu koja je tranzitno prelazila preko crnogorske teritorije. Neke od sporednijih carinarnica („đumrukyinica") davao je ponekad u zakup.

Privredne inicijative

Da bi stanovništvo zaštitio od zloupotrebe monopolskog položaja kotorskih trgovaca na malo, knjaz Danilo je dao inicijativu da se otvori trgovište na Njegušima. Zajedno s onim na Rijeci Crnojevića, Viru Crmničkom i Prentinoj glavici, ono je trebalo još više da oslobodi stanovništvo obaveze da za male potrebe i trgovačke usluge odlazi na kotorsku, budvansku ili risansku pijacu. Ruska diplomatija je sa znatiželjom pratila sve knjaževe napore ovakve vrste, nalazeći da su oni spasonosni za organizaciju unutrašnjeg tržišta, jer, kad je bio u pitanju promet na malo, teško je bilo reći ko je kome bio potrebniji - Boka Kotorska Crnoj Gori ili obrnuto. Da bi unaprijedio unutrašnji promet u zemlji, knjaz je donio odluku da svakom licu zainteresovanom za otvaranje trgovačkih radnji dodijeli kredit od 100 talijera.
Ekonomske prilike u zemlji u mnogome su zavisile i od organizacije prometa sa oblastima Skadarskog elajeta. Čim se stišala ratna jeka na frontovima po Hercegovini i Brdima i ustanovljena državna granična linija, knjaz je počeo da podstiče crnogorske trgovce da pojačaju trgovačke veze sa gradovima sjeverne, Srednje i južne Albanije. Crnogorski trgovci su tamo uglavnom nabavljali žito, kao i neke manufakturne proizvode. Skadarski guverner je s naklonošću gledao na takva knjaževa nastojanja. Cijeneći njegovo shvatanje, knjaz je izražavao zahvalnost i njemu i otomanskoj vladi, napominjući da od toga zavisi dalji napredak njegove zemlje.
Glavna trgovačko-tranzitna arterija sa albanskim područjima je išla uglavnom preko Skadarskog jezera. Iako

su organi vlasti s jedne i druge strane bili zainteresovani da se ta trgovačka spona održava, da se sigurnost prometa ničim ne ugrožava, stanovništvo s jedne i druge strane lako se hvatalo oružja radi raščišćavanja starih računa. Zbog toga je ovaj trgovački put često bio ugrožen, bez obzira što su se trgovci jedne i druge strane tome oštro suprotstavljali. Najveći protivnik graničnih nereda i incidenata bio je trgovačko-lihvarski sloj, koji je držao ovu značajnu trgovačku privrednu arteriju ondašnje Crne Gore.

XV
UČVRŠĆIVANjE APARATA ZEMALjSKE VLASTI

Krajem pedesetih godina Crna Gora je zadržala sva obilježja državne administracije kako ih je naznačio knjaz Danilo na početku svoje vladavine. Na čelu države nalazio se vrhovni zemaljski poglavar-knjaz, kao apsolutni zemaljski gospodar, čija su prava i dužnosti bili, doduše, regulisana zakonom, ali kao neograničena. Pored knjaza, jednu od centralnih institucija vlasti predstavljao je Praviteljstvujušči senat crnogorski i brdski, koji je imao, pored prezidenta i viceprezidenta, još 12, a nešto kasnije 16 senatora. Svaki senator je bio dužan da provodi u sjedištu Senata po četiri mjeseca godišnje, tako da su po četiri člana stalno bila u Biljardi. Tu su, zajedno s prezidentom, morali da rješavaju poslove iz svoje nadležnosti, u prvom redu sudske. Senat je sudio i u prvom i u drugom stepenu. U početku su senatori primali po 200, a nešto kasnije po 250 guldena u srebru, s tim što su za vrijeme boravka na Cetinju dobijali i po jednu cvanciku za izdržavanje.

Organizacija vlasti i budžet

Teritorija kapetanija podudarala se s plemenskim granicama još od vremena kad su početkom četrdesetih godina, za Njegoševe vladavine, ustanovljene kao administrativno-teritorijalne ustanove. Pedesetak kapetana u zemlji obavljalo je lokalnu administrativnu, izvršnu, sudsku i vojnu vlast. Za sprovođenje izvršne vlasti, kapetanima su stajali na raspolaganju stotinaši, desečari, a ponekad i perjanici sa teritorije kapetanije. Kapetan je istovremeno obavljao i sudsku vlast i to samo u sporovima koji nijesu prevazilazili vrijednost od 20 talijera. Kazne (globe) izricane u sporovima pri kapetanskim sudovima dijelile su sudije kapetanskih sudova. Kapetan je, po pravilu, sudio i kao sudija pojedinac. Svaka presuda kapetanskih sudova čiji se predmet odnosio na sporove veće od 20 talijera išla je na odobrenje Senatu.
Iako nijesu sačuvane budžetske knjige za vladavine knjaza Danila, iz sačuvanih izvora se vidi da su precizno vođene. Po jednom izvoru, reklo bi se da su crnogorski prihodi 1854. iznosili 124.800 guldena. Vuk Vrčević saopštava da su sredinom pedesetih godina bili svega 47.733 guldena, dok K. Petković navodi da su početkom pedesetih iznosili 128.136 guldena u srebru.
Jedan od izvora državnih prihoda predstavljao je porez na imovinu. Po propisima koji su važili krajem pedesetih godina, svaki građanin Crne Gore plaćao je po 20 krajcara poreza na svako ralo obradive zemlje, po deset na kosu (dva rala) livade, i, takođe po deset krajcera na vinograd. Porez se plaćao i na stoku (po deset krajcera na svako grlo grupne stoke, dva na ovcu i kozu i pet na svinju). Po pet krajcera plaćalo se na košnicu pčela. Tako je crnogorska državna kasa ubirala od poreza na obradive površine - 24.802 guldena, od poreza na lugove 5.212, od poreza na vinograde 2.290, od krupne stoke 9.267, od sitne stoke 13.299 i od pčela 1.382 guldena neposrednih poreza. Od posrednih poreza (od carinarnica na Grahovu, Bjelopavlićima, Njegušima i Rijeci Crnojevića) ubirano je ukupno 15.000 guldena, dok je dažbina na zakup prava na prodaju ribe, soli i rakije iznosila 17.000 guldena. Pored toga, crnogorska državna kasa dobijala je svake godine od ruske carske vlade 34.120 guldena za pokriće troškova državne administracije i za pomoć narodu, dok je 4.648 guldena dobijano na ime pomoći Cetinjskom manastiru. Od procenata crnogorskog kapitala, deponovanog u petrogradskim bankama od strane vladike Petra II, priticalo je u državnu kasu svake godine 466 guldena. Knjaz Danilo je imao tačno naznačenu budžetsku stavku za pokriće troškova (plate i održavanje knjaževske kancelarije), koji su iznosili 12.000 guldena. Cjelokupnim budžetskim viškovima raspolagao je suvereno sam knjaz, koristeći ih, uglavnom, za nabavku ratnog materijala i za pružanje pomoći hercegovačkim i brdskim ustanicima.

Prigovori na raspolaganje novcem

Ruska diplomatija je imala prigovore na knjaževo gazdovanje državnim novcem. Slično mišljenje zastupali su i neki predstavnici vlasti u zemlji. Oko toga se bila podigla čitava kampanja krajem pedesetih godina u novosadskom Srpskom dnevniku. Redakcija ovoga lista smatrala je da je knjaz Danilo udario težak poreski namet na siromašni crnogorski narod, koji nije imao poreske moći da izdržava „tolike senatore, vojvode, serdare, kapetane, stotinaše, perjanike i desečare". Uzalud su se knjaz i njegov državni aparat branili od ovakvih prigovora. U narodu je narastalo neraspoloženje protiv suvišnog trošenja i bezrazložnih poreskih opterećenja. Knjaz se na ove prigovore nije mnogo obazirao, već je i dalje nastavio da državnu kasu drži u svojim rukama i s njom neprikosnoveno raspolaže.
Cjelokupnu vojnu snagu crnogorske države činilo je 13.400 prvopozivaca, dok je u slučaju sveopšte mobilizacije zemlja mogla da digne na oružje oko 20.000 vojnika. Vojnim snagama je komandovalo oko 50 kapetana, 150 stotinaša i oko 1.270 desečara.
Naoružanje je bilo dosta slabo i oskudno. Istina, u bici na Grahovcu Crnogorci su zaplijenili 4.000 štucera, od kojih je samo 1.000 bilo izolučeno. Vojska je raspolagala i sa 12 artiljerijskih oruđa, ali nije imala obučenih artiljeraca. Jedini kako-tako školovani artiljerac bio je Mašo Vrbica, koji je kasnije dobio vojvodsku titulu.

ВОЈВОДА МАШО ВРБИЦА

Po naredbi knjaževoj, sve vojne starješine su bile obavezne da na kapama nose odgovarajuće grbove. Na taj način je zemaljski gospodar želio heraldičkim znacima da pokaže potrebu ustanovljavanja hijerarhijske skale u vojnoj i civilnoj administraciji. Kapetan je nosio grb u obliku štita, napravljen od pozlaćene legure. Na grbu je bio pričvršćen dvoglavi orao. Stotinaški grb je predstavljao krst iznad dvije ukrštene sablje, napravljen od srebra, dok je barjaktarski činio krst iznad sablje na kojoj je bila ugrađena zastava od srebra. Desečarski grb je bila obična zvijezda iznad koje je bio ugrađen krst.
Knjaževska garda je predstavljala elitnu jedinicu crnogorske vojske. Ona je do Grahovačke bitke brojala 400 vojnika, da bi se ubrzo zatim povećala na 1.000 gardista. Gardisti su nosili grb koji je prdstavljao dvoglavog orla raširenih krila, napravljen od legure srebra. Posebnu jedinicu u sastavu crnogorske vojske činili su perjanici. Njihov grb je identičan sa kapetanskim, samo što je bio od srebrne legure. U heraldičkom pogledu, najraskošnije izrade bio je senatorski grb, napraljen od zlatne legure. On je na donjoj ivici pozlaćenog štita imao pozlaćenu figuru lava u pokretu.

Obnova školstva

Ubrzo po okončanju Crnogorsko-turskog rata 1852 1853. obnovila je rad Cetinjska škola. Po ocjeni ruskih diplomata ona je bila na višem stupnju od običnog osnovnog učilišta. Po programu je bila između osnovne i srednje škole. U doba knjaza Danila nju je pohađalo 20 učenika. Knjaz se, inače, zanosio mišlju da u svakoj crnogorskoj nahiji otvori po jednu školu. Vršio je, takođe, ubrzane pripreme da Cetinjsku školu što prije pretvori u gimnaziju. Vrata ove škole želio je da otvori i đacima iz Hercegovine i Albanije.
Učila za školu su uglavnom nabavljena iz Beograda i iz srpskih sredina u Hrvatskoj. Udžbenici o nacionalnoj i vjerskoj istoriji (istoriji crkve) nosili su obilježja probuđenog srpskog nacionalnog romantizma. Udžbenici takve vrste su širili ideje velikosrpstva, a pisani u duhu članka Vuka Stefanovića Karadžića „Srbi sve i svuda...”
Zadugo je u Crnoj Gori svaki pismeni čovjek smatran za obrazovanu ličnost. Iako se na taj način iskazivalo posebno poštovanje prema pismenosti i pismenim ljudima, napredak u ovom pogledu je tekao sporo. **Čak početkom devedesetih godina XIX stoljeća broj pismenih ljudi u zemlji jedva ako je dosezao tri procenta.** No, ako ništa drugo, duhovni život je bio na cijeni.

Narodno stvaralaštvo

Crna Gora je, s crnogorskim plemenima u Brdima i jednim dijelom hercegovačke teritorije, naročito onom koja je pripadala Gatačkom i Trebinjskom mudrirluku, činila u nacionalnokulturnom pogledu relativno jedinstvenu oblast. Na ovoj teritoriji se razvijalo i svojevrsno duhovno stvaralaštvo. Na tom prostoru su, uglavnom, nastali bogati oblici narodnog duha (lirskog i epskog pjesništva i drugih oblika narodnog književnog stvaralaštva), što je snažno djelovalo na razvoj nacionalne ideologije. Svi su ovi oblici narodnog stvaralaštva predstavljali činilac koji je jako uticao na očuvanje narodnog duha kod Crnogoraca, na učvršćivanje narodne svijesti, narodnog samoidentiteta, izgradnju etičkih normi i etičke hijerarhije vrijednosti. Bez tako čvrsto izgrađenih pravila ponašanja teško su se mogli regulisati odnosi u porodici, bratstvu, plemenu i široj zajednici. Te moralne norme, izgrađivane i brušene vjekovima, doprinosile su da se u ovoj zemlji izgradi tip čovjeka živog duha i neobične inteligencije, maštovitog i osjećajnog, spremnog da podnese muku i kad se veliko zlo navali na čovjeka i širu zajednicu.
Od svih vidova narodnog stvaralaštva najznačajnije su, svakako, epske pjesme. Kad bi se iz korpusa južnoslovenskog jedinstvenog herojskog eposa, sabranog u Vukovim i nekim drugim manje značajnim zbirkama, izuzele one nastale na crnogorskoj, brdskoj i hercegovačkoj oblasti, moralo bi se konstatovati da

to čini polovinu skupljene epske poetske građe. A od lirskih i pjesama balada jednu trećinu Vukove zbirke čine primjeri skupljeni u Crnoj Gori, Boki Kotorskoj i crnogorskim Brdima. U tom pogledu zapažen doprinos na njihovom prikupljanju dao je i Vuk Vrčević. On je relativno dugo službovao u Crnoj Gori, sakupio dosta književne i folklorne građe, bez obzira što u ponečemu nije imao sigurnost svoga slavnog imenjaka.

Protivnici knjaza Danila

Posebnu formu narodnog umjetničkog tvoraštva čine anegdote. Nigdje na prostorima Južnih Slovena nije tako razvijen taj vid duhovnog života kao kod Crnogoraca. Ono što je na razne načine ostalo dosad zabilježeno predstavlja impozantan broj, oko šest hiljada anegdota. One se odlikuju lapidarnošću iskaza, jednostavnošću stila i jezika i, prije svega, željom da se čojstvo istakne kao vrhovni moralni zakon.
Prestanak izlaženja Grlice imao je nepovoljne posljedice za kulturni uspon Crne Gore. Svi tekstovi u Grlici iz oblasti istorije, etnografije i narodnog stvaralaštva imali su vrlo pozitivan uticaj na širenje opšteg znanja o zemlji koja se nacionalno budila. Knjaz je bio svjestan nedaća po razvoj svoje zemlje i očajan zbog toga što nije bio u stanju da obezbijedi uslove za izlaženje novina i otvaranje štamparija. U tom smislu je vodio razgovore s Ljubom Nenadovićem, ali nije dočekao da to sve ostvari.

Bogatstva prirode

Pojedini inostrani posjetioci Crne Gore iz četrdesetih godina XIX stoljeća pitali su se često kako uopšte crnogorski narod nalazi sredstva za život na tako siromašnom i surovom reljefu. Crnogorci su bili uvjereni da stranci, posebno oni iz udaljenih krajeva Evrope, ne mogu da shvate da glavno bogatstvo slobodne Crne Gore čine njezine planine i brda, prekrivene stoljetnim četinarima, listopadnim šumama i drugim biljnim pokrovima, što je stvaralo uslove za razvoj stočarstva, kakvo se samo zamisliti moglo. Istovremeno, po nekim planinskim i brdskim udolinama i površima takvog neobičnog pejzaža postojala je mogućnost za sabiranje plodova prirode ne samo za osiguranje egzistencije mjesnog stanovništva, već i za razmjenu sa susjedima. U narodu je postojao kult čuvanja pasišta, a posebno kult čuvanja obradivog zemljišta. Zato i nije čudo što su žitelji Crne Gore s neobičnom mirnoćom i saglasnošću prihvatili zabranu knjaza Danila za podizanje stambenih i drugih zgrada na obradivim površinama.
U Crnoj Gori je postojao i kult čuvanja čistoće svih vodenih tokova, pogotovo većih vodenih prostora, voda Skadarskog jezera u prvom redu. Narod je bio uvjeren da iz čistih voda jezera pribira od ribolova znatne prihode, od kojih je jedan dio za dugo godina predstavljao i stalnu budžetsku stavku u državnim finansijama zemlje.

Zanati

U Crnoj Gori zanatstvo nije bilo razvijeno kao u drugim zemljama Balkana. Možda je na to dobrim dijelom uticala i okolnost što je crnogorski narod imao mogućnost da dobija prvorazredne zanatske usluge u čuvenim zanatskim radionicama primorskih gradova (Kotora, Risna, Bara i Ulcinja), kao i u gradovima pod turskom vladavinom (u prvom redu Skadru i Podgorici). I pored toga, neki oblici domaće radinosti bliski zanatima bili i te kako razvijeni. U tom pogledu treba imati u vidu: tesarski, zidarski i kamenorezački zanat, a od Njegoševih vremena i puškarski. A prave stručnjake u nekim djelatnostima, sličnim profesionalnim zanatima, predstavljale su tkalje, pletilje i vezilje. One su mnogo doprinijele da se dosegne izuzetno visok nivo zanatske izrade u pravljenju crnogorske svečane muške i ženske nošnje. Neki autori smatraju da crnogorska svečana ženska nošnja spada u red najljepših u slovenskom svijetu uopšte. U izradi muške svečane nošnje, crnogorske vezilje su uzimale samo učešće kao pomoćna snaga poznatim terzijskim radionicama u Primorju, Podgorici ili Skadru, isto kao što su kasnije to činili i domaćim terzijskim radnjama na Cetinju i po drugim mjestima Crne Gore. Mušku svečanu narodnu nošnju koristili su isključivo imućni žitelji, a siromašni su živjeli u bijedi, isto kao što su i život okončavali u siromaštvu.
Običnoj crnogorskoj narodnoj nošnji daju pečat karakterističnosti mnogi odjevni predmeti. Posebno joj obilježje daju crnogorske kape i crnogorska struka. Pisac ovih redova prije skoro pola stoljeća učestvovao je u pronalaženju jednog akvarela iz kraja XVIII stoljeća, u Državnom arhivu u Beču, koji je nepobitno dokazao kakva je bila crnogorska kapa u vrijeme kad je Filip Vukasović, kao austrijski izaslanik, boravio kod Crnogoraca. Karakterističan odjevni predmet predstavlja i tzv. „crnogorska struka" (muška i ženska). Nju su pravile domaće tkalje od čvrstog vlakna, načinjenog od jagnjeće vune i jareće kostreti, čvrsto satkana iz dvije pole (polovine), čije dimenzije dosežu ponekad i do dva metra (u dužini) i od 30-35 cm u širini. Glavna tkalja čvrsto je prišivala obje pole tako da se lako preklapa preko šava, da bi se lakše nosila oko ramena, a služila kao ukrasni odjevni predmet i predstavljala prvorazrednu zaštitu od hladnoće i kiše. Ivicama, po širini, bila je opšivena gustim resama, čija se dužina kretala od 50-60 cm. Muška je bila ukrašena preko dužine crvenim i žutim vlaknima, a ženska još i kićankama, što je i jednoj i drugoj udvostručivalo estetski izgled.

Crkva

U istoriji crnogorske crkve jedan od najznačajnijih datuma predstavlja 7/19. III 1852, dan kada su članovi Praviteljstvujuščeg senata crnogorskog i brdskog, na čelu s prezidentom i viceprezidentom, zajedno s još dvadeset i jednim zemaljskim prvakom, među kojima i dva arhimandrita (ostroški i morački), potpisali istorijsku izjavu upućenu sveruskom imperatoru Nikolaju I, zahtijevajući od njega da se saglasi sa prijedlogom da „Vladika, ili bolje episkop ili arhijepiskop Crne Gore, koji će imati ograničenu vlast nad crkvenim stvarima" bude „izabran posredstvom visoke vlade, između članova svijetlog plemena Petrovića Njegoša, ili od ostalijeh najblagorodnijeh crnogorskih porodica". Događaji, koji su uslijedili ubrzo poslije izglasavanja ovakve izjave, nesumnjivo su potvrdili da je izraz vladika označavao kategoriju vladara, vladatelj, gospodar, a da je crkvena komponenta toga pojma bila sporednija.
Prošlo je relativno dugo vremena poslije proglašavanja nasljedne knjaževine do imenovanja vladike crnogorskog. Iako je u zemlji bilo 140 crkava, sa 11 manastira i oko 500 sveštenih lica, crkveni život je bio dosta zabataljen. Knjazu Danilu je to smetalo. Pokušavajući da stanje izmijeni, susrio se s teškoćom: koga da

imenuje na čelo Mitropolije. Bilo je svakome jasno da poslije čuvene crnogorske izjave iz marta 1852, a posebno poslije izglasavanja Zakonika, da je pravoslavlje postalo državna vjera, a izbor mitropolita cetinjskog doveden u direktnu zavisnost od raspoloženja i volje zemaljskog vladara. Pošto knjaz Danilo nije među crkvenim licima imao ličnost, koja je tada mogla da odgovori na sve njegove zahtjeve, obratio je pažnju na Nikanora Ivanovića, Srbina iz Dalmacije, koji je sredinom 1852. doputovao u Crnu Goru, gdje je prvo imenovan za igumana Cetinjskog manastira.
Ivanović je bio ličnost bez čvrstih etičkih načela. Znao je da vješto podilazi zemaljskom vladaru, a kasnije i njegovoj supruzi, pa je to, kako neki autori ističu, učvrstilo knjaza u uvjerenju da će Ivanović odgovoriti dužnost cetinjskog mitropolita. Prethodno je trebalo Ivanovića zavladičiti, a hirotonisanje se moglo obaviti ili u Sremskim Karlovcima, kod proaustrijski raspoloženog patrijarha Rajačića, što knjazu Danilu nije odgovaralo, ili u Petrogradu, na čemu je knjaz uporno nastojao. Poslije dosta peripetija, pa čak i diplomatskog spora između odgovarajućih vladajućih institucija Petrograda i Beča, Ivanović je hirotonisan u Aleksandrovskoj lavri u Petrogradu, u novembru 1858. godine.

Zabrana

Tako je na čelu Cetinjske mitropolije došla ličnost koja nije bila porijeklom Crnogorac, a kome je prva briga bila da u Crnu Goru uvede kult Save Nemanjića. Kasnije se pokazalo da je crnogorski mitropolit bio umiješan u neke radnje bliske zavjereničkoj emigraciji. To je i bio razlog zbog čega mu je veliki vojvoda Mirko i zabranio da učestvuje na sahrani crnogorskog vladara i da mu novoimenovani knjaz ospori pravo na povratak iz Austrije u Crnu Goru.
Obavljanje dužnosti crnogorskog mitropolita Nikanora Ivanovića i njegovo upravljanje crkvenim poslovima, poljuljalo je ugled Crnogorske pravoslavne crkve do mjere da je teško bilo povratiti njen uticaj koji je ona stekla još od vremena kad je postala politički činilac prvog reda, a njeni proslavljeni prvaci predstavljali ne samo duhovnike nego i istinske narodne vođe i predvodnike oslobodilačkog pokreta protiv tuđina. Ivanoviću je jedino bilo stalo do toga da što efikasnije omete nacionalno-politički uspon Crne Gore i Crnogoraca.
U istoriji Crnogorske pravoslavne crkve Nikanor Ivanović (samozvani Njeguš) predstavlja istorijsku epizodu, naličje crnogorske istorije i njene pravoslavne crkve. Trebalo je uložiti mnogo truda da se iz narodnog pamćenja izbrišu prisjećanja na ovu ličnost i njeno djelo.

Mitropolit Ilarion

Upražljeno mjesto vladike i mitropolita crnogorskog pripalo je arhimandritu Cetinjskog manastira, Ilarionu Roganoviću. Kao što je poznato, Roganović je hirotonisan krajem maja 1863. u Petrogradu.

DJELATNOST POLITIČKE OPOZICIJE

Knjazu Danilu je pošlo za rukom da sačuva državno nasljeđe svojih prethodnika i da ga unaprijedi do granica koju mu je istorija bila omeđila. Dalje nije mogao. On je, u stvari, jednu državnu tvorevinu, u kojoj su se miješali patrijarhalni način upravljanja i strogi državni život, uveo u savremene tokove organizacije društva i države. Podsticao je i razvejao društvenu svijest i sistem mišljenja svojih sunarodnika do onog stepena koji je mogao da ubrza civilizacijske procese u zemlji, nalazeći da je to jedini put što osigurava Crnoj Gori mogućnost da igra zapaženu ulogu u velikim narodnim pokretima na Balkanu.
Sistem unutrašnje politike izgrađen u borbi protiv nekih preživjelih ustanova u lokalnim: bratstveničkim, plemenskim i nahijskim zajednicama bio je strog, čak i surov. Zato i nije čudo što su u narodnoj svijesti ostali zapamćeni i knjaz Danilo i njegov brat, veliki vojvoda Mirko kao personifikacija državne strogosti.
Knjaz Danilo je imao unutrašnju opoziciju, ali toliko prigušenu da se nije smjela ni oglasiti. Da bi se konstituisala prava politička opozicija, zemlja je morala biti bogatija, a društvena diferencijacija znatno snažnija. Politička opozicija niče na socijalno-političkim temeljima klasnog društva, gdje se političke partije i stranački život javljaju kao conditio sine aua non bića državne zajednice. U Crnoj Gori je postojala ni malo prikrivena, čak i kruta socijalna hijerarhija, karakteristična već od kraja XVIII stoljeća, tj. klasno društvo, ali bez jasno izdvojenih klasa. Strogo uzevši, stranački život u zemlji bio je nezamisliv. Opozicija politici zemaljske vlasti i politici knjaza kao vrhovnog zemaljskog poglavara progonjena je kao najteži zločin protiv države. Opoziciona djelatnost mogla je da postoji, ali samo u emigraciji. Najznačajniji predstavnik političke emigracije bio je, svakako, Đorđije Savov Petrović, nekadašnji viceprezident pa prezident Praviteljstvujušćeg senata crnogorskog i brdskog, ličnost s velikim zaslugama za stvaranje crnogorske države. U vrijeme kad je aktivno stupio u politički i državni život Crne Gore bio je, vjerovatno, najobrazovaniji crnogorski starješina. Vidio je dobar dio Evrope, obišao nekoliko njenih prijestonica, služio se s nekoliko evropskih jezika i izgledalo je da ga je priroda nadarila pitomijom naravi od one koja je karakterisala ostale Petroviće, njegove bliže i dalje srodnike. U toku dugogodišnje državničke djelatnosti ostavio je snažan utisak na mnoge sunarodnike, kako po svojim političkim shvatanjima, po pravdoljubivosti, mirnoći karaktera, velikoj ličnoj hrabrosti i smislom za komandovanjem u ratu. Dobrim poznavaocima Đorđijine naravi nije mogla promaći iz vida ni njegova strasna želja da se dokopa vladarske stolice. A kad takve strasti počnu da obuzimaju - onda ništa nije čudno! Kad je pošao u emigraciju, kod njega su se odigrale takve promjene u strukturi moralnih nazora i političkih razmišljanja - da ga je teško bilo prepoznati. Svakim danom kod njega je narastala osvetoljubivost i pohlepa za vlašću. Savremenici su se pitali: šta se odigralo s jednim čovjekom izrazito blage naravi. Uvijeđenost zbog postupka prema njemu 1857. pretvorila se u pravu mržnju. A kad ova osobina preovlada ljudskom psihom, teško je napušta. Đorđije Petrović je primjer kako se ljudske prirode mijenjaju i kako i zašto se ponekad neka etička načela lako zamjenjuju pravilima ponašanja što ne mogu da izdrže mjerila strogih moralnih zakona. Nekad se smatralo da Đorđije nije bio neposredno povezan sa atentatom Todora Kadića, ali je to mišljenje osporeno. Đorđijina umiješanost u pripremama prethodnih atentata na crnogorskog vladara poznata je. Zna se da su sve političko-prevratničke radnje, pripremane i suptilno vođene van Crne Gore, a potpomagane od političkih organa i tajnih službi nekoliko država, što su brzo srušile ugled jednoj istaknutoj ličnosti crnogorske istorije, ugled stican, inače, izuzetnim naporima i pregalaštvom punih dvadeset godina.

Dva emigranta

Zasebnu grupu crnogorskih emigranata predstavljali su Puniša Pavićević i Todor Kadić. Čim su prebjegli na austrijsku teritoriju, vlasti Monarhije su ocijenile da su u pitanju lično uvrijeđene ličnosti, nevelikih moralnih kvaliteta, čija je motivacija za napuštanje otadžbine imala izrazito lične razloge. Uzalud su i Kadić i Pavićević pokušavali da se predstave kao politički prognanici - malo je ko tome vjerovao! Pošto u početku nijesu naišli na očekivano razumijevanje kod emigracije u Zadru, niti su dobili od vlasti u Beču ono što su očekivali, krenuli su u u Tursku, nošeni jedino mišlju kako da se osvete crnogorskom vladaru. Vlasti u Turskoj su im ne samo dale utočište već i zagarantovale zaštitu. Svuda su dočekivani s pažnjom, dobijali vize za pasoše bez ikakvih teškoća ili zadržavanja, određivana im čak i oružana pratnja i osiguravano slobodno kretanje po svim provincijama Turskog carstva. Po opasnim prostorima i putevima pratile su ih zaptije. Kad su odlazili iz Mostara za Nikšić, preko Duge, i iz Nikšića za Podgoricu kretali su se samo pod zaštitom zaptija. Ako se austrijskim vlastima mogu učiniti prigovori zbog ponašanja njihovih policijskih organa u avgustu 1860. u Kotoru, otomanske (vlasti), posebno one u skadarskom ejaletu, mogu se direktno okriviti zbog toga što nijesu stavile do znanja crnogorskim državnim organima podatke o kretanju ličnosti za koje se sigurno znalo da spremaju atentat na knjaza Danila.
Na knjaza Danila je pripremano nekoliko atentata. On, doduše, ni jednim postupkom nije želio da stavi do znanja svojim protivnicima, kako u zemlji tako i u inostranstvu, da strahuje za svoj život i ponašao se kao da ne mari za sve otvorene prijetnje nekih emigranata, računajući valjda, da će im na takav način uliti poseban respekt i strahovanje.
Krajem jula 1860. knjaz je sa suprugom i malom pratnjom otputovao na kraći odmor u Prčanj. U Kotoru mu je priređen doček kao da se u odnosima među Crnom Gorom i Austrijom ništa negativno nije odigralo prethodnih godina. Iz Prčanja je knjaz namjeravao da pođe na Grahovo u posjetu „novom Carevom Lazu".